

ИДИОМ БОГЪ ВЪСТЬ/ВЕДАЕТ/ЗНАЕТ / BOG ZNA U RUSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Ana Pejanović, Filološki fakultet, Univerzitet Crne Gore, apejanovic@rambler.ru

Original scientific paper

DOI: 10.31902/fil.45.2023.8

UDC: 811.163.41'373.72

811.161.1'373.72

Apstrakt: Predmet članka jeste idiom *Богъ вѣсть/ведает/знает*, odnosno, *Bog zna* u ruskom i srpskom jeziku. U prvom poglavlju, koje se bavi nastankom i genezom izraza, navode se dokazi njegovog biblijskog porijekla, objašnjava se proces frazeologizacije, njegov tok i razlozi za pojavu novog značenja idioma u komunikativnoj upotrebi. Drugo poglavlje daje analizu idioma sa paradigmatškog aspekta. Analiziraju se njegove leksičke, morfološke i stilske varijante. Treće poglavlje bavi se statusom idioma *черт/бес/леший знает* u ruskom jeziku, odnosno, *đavo zna (će znati, bi znao)* u srpskom i njegov odnos prema idiomu *Богъ вѣсть/ведает/знает*, odnosno, *Bog zna*. U istraživanju su, kao osnovni korpus, poslužili deskriptivni, frazeološki – jednojezički i prevodni rječnici – kako savremenog jezika tako i istorijski. Kao dodatni korpus korišćena je sopstvena kartoteka nastala na osnovu ekscerpције primjera iz književno-umjetničkih djela i epske poezije. Nacionalni korpus ruskog jezika (NKRJ) poslužio nam je za provjeru funkcionisanja idioma u kontekstu. Primjena dijahronijskog, kontrastivnog i opisnog metoda na navedenom korpusu za cilj je imala otkrivanje porijekla i geneze idioma istaknutog u naslovu.

Ključne riječi: idiom, ruski jezik, srpski jezik, invarijant, varijante, sinonimi.

Uvod

Idiom istaknut u naslovu tematski spada u skupinu idioma sa komponentom teonimom. I pored visoke frekventnosti, koliko je nama poznato, izostala je posebna studija koja bi se bavila njegovim porijeklom i funkcionisanjem u ruskom i srpskom jeziku. O frazeološkim jedinicama koje obrađuju temu sakralne frazeologije, koja u svome sastavu sadrži komponentu *Bog* tj. biblijske frazeologije postoji mnogo radova, u njima se navode idiomi koji su predmet i naše pažnje, ali nismo našli radove koji se posebno bave nastankom idioma *Bog zna* i njegovim razvojem u jeziku.

Najveći broj frazeoloških jedinica sa komponentom *Bog* po porijeklu su obraćanja božanstvu: trivijalni pozdravi, uzrečice, zakletve, kletve, dakle, govorni činovi u kojima se ili obraća višoj sili različitim povodom ili pominje ime Boga u različitim situacijama. Iako je hrišćanska crkva neblagonaklona prema pominjanju imena Boga bez potrebe, rasprostranjenost različitih idioma sa pomenu-

tom komponentom u većini jezika veoma je velika. Naše preliminarno istraživanje pokazuje da je navedeni idiom rasprostranjen u svim slovenskim jezicima (i ne samo u njima), pa bi se moglo reći da je ova pojava jezička, odnosno, frazeološka univerzalija.

U prvom dijelu ovoga rada dokazuje se biblijsko porijeklo idioma, u nastavku se obrazlaže razvoj njegovog značenja u komunikativnoj upotrebi i pojava novog značenja. Na osnovu provjere leksikografskog opisa idioma u različitim deskriptivnim i frazeološkim – jednojezičkim i prevodnim rječnicima – kako savremenog jezika tako i istorijskim prikazuju se paradigmatički odnosi idioma. Nacionalni korpus ruskog jezika (NKRJ) poslužio nam je kao osnovna provjera funkcionisanja idioma u kontekstu, a analiza velikog broja primjera funkcionisanja frazeologizama ovog strukturno-semantičkog modela u ruskom i srpskom jeziku u književnoumjetničkom tekstu bila je dodatna građa za istraživanje.¹ Detaljnom analizom navedenih izvora uz primjenu dijahronijskog, kontrastivnog i opisnog metoda, kao i etimološke analize, došli smo do zaključka da je primarni oblik koji je poslužio za derivaciju ostalih frazeoloških jedinica idiom: *Бог въсть*.

1. Porijeklo i geneza značenje idioma *Богъ въсть/въсть/въ*²

Da je idiom biblijskog porijekla svjedoči *Фразеологический словарь старославянского языка: Богъ въсть*: Бог знает³.

Фразу *Богъ въсть*, по свидетельству евангелиста Луки (Лк 16:15), приносит Иисус, завершая притчу о неправедном домоуправителе. «В числе слушателей притчи были и фарисеи, которые посмеивались над

¹Članak predstavlja dio studije koja se bavi različitim pitanjima navedenog idioma u kontrastiranim jezicima. Zbog ograničenog obima u radu ne navodimo sve primjere njegove upotrebe koji su predmet analize a koje posjedujemo u ličnoj kartoteci. Različita značenja i funkcija idioma *Богъ зна*, koja su u velikoj mjeri kontekstualno/konsituativno uslovljena, i njegovi mnogobrojni derivati u ruskom i srpskom jeziku predmet su posebnog rada koji je u fazi izrade. O pojedinačnim pitanjima vezanim za navedenu tematiku pisano je u radovima (Pejanović 2012, Пеянович 2013).

²Varijante izraza uslovljene su varijantnošću oblika 3. l. jednine atematskog glagola (u staroslovenskom *Богъ въсть*, u staroruskom *Богъ въсть*, u srpskom *Богъ въ*).

³Navedeni izvor jedini je rječnik biblizama koji izraz *Богъ въсть* tumači njegovim primarnim značenjem *Богъ зна* i navodi njegovo biblijsko porijeklo. Provjerom nama dostupnih rječnika biblizama, kao i studija koje se bave biblijskom frazeologijom, nismo našli njegov zapis (Григорьев 2006, Дубровина 2010, Байрамова, Бойчук 2012). Zanimljivo je da ista autorka u projektu rječnika, koji je prethodio citiranom izdanju, idiom *Богъ въсть* ne navodi (Шулежкова 2006). Stariji autoritativni rječnik *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* idiom ne bilježi (Цейтлин, Вечерка, Благова 1994). Samo drugo idiomatsko značenje izraza bilježi *Словарь русского языка XI–XVII вв: Богъ въсть – неизвестно* (СРЯ XI–XVII 1, 255).

Христом – очевидно потому, что им казалось совершенной нелепостью Его мнение о земном богатстве. Закон, говорили они себе, иначе смотрит на богатство: там обещается богатство в награду праведникам за их добродетели, следовательно, оно никак не может быть названо несправедливым. Притом и сами фарисеи любили деньги. Такое рассуждение фарисеев имеет ввиду и Христос, когда обращается к ним со словами: *вы выказываете себя праведниками...* Он как бы хочет сказать им: „Да, в законе действительно есть обещание земных наград и, в частности, богатства за праведный образ жизни. Но вы-то не имеете права смотреть на свои богатства как на награду от Бога за вашу праведность. Ваша праведность – мнимая. Если вы можете найти почтение к себе со стороны людей своей лицемерной праведностью, то не найдёте себе признания со стороны Бога, Который видит настоящее состояние вашего сердца”» [Лопухин НЗ, т. 1, 2007: 896].

И рече имъ • вы есте оправдающеи себе прѣдъ ч(ловѣ)кы • б(о)гъ же вѣсть • ср(ъ)д(ъ)ца ваша • якоже есть въ ч(ловѣ)цѣхъ высоко • мръзость прѣдъ б(о)гомъ есть (Лк 16:15) Сав. 48 (Шулежкова, 52)

Iz navedenog citata vidi se da je izraz upotrijebljen u doslovnom značenju: *Bog zna/Bog vidi*, odnosno, *Bog je svjedok*, i to značenje eksplicitno izražava jedan od atributa hrišćanskog Boga kao svevidećeg, sveznajućeg⁴. I upravo to doslovno značenje biblijskog izraza poslužilo je kao prvi stupanj u frazeologizaciji iskaza u kome obje njegove komponente i dalje zadržavaju svoje leksičko značenje, ali uz to pridobijaju intenzifikatorsku funkciju, nalik rječcama: *zaista, stvarno, nesumnjivo*. Osnovna funkcija navedenih rječca je modalno značenje uvjerenosti. Intenzifikatorska funkcija koju je idiom razvio naslućuje se već i u biblijskom kontekstu gdje je poslije komponente *Bog* ona eksplicitno odražena partikulom *же*. Kao potvrdu našega stava, dodajemo činjenicu da je upravo od navedenog izraza u srpskom jeziku tokom istorijskog razvoja sraščivanjem nastala i nova riječ *bôgznā*, koju deskriptivni rječnici srpskog jezika uglavnom opisuju kao prilog:

bôgznā⁵ prilog var. bozna za iskazivanje neizvesnosti, neodređenosti: *ko zna, niko ne zna, ne zna se* isp. bog-bi-znao, bog-te-pita (Rečnik SANU I, 684; Rečnik SJ, 97); ***bôgznā*** prilog (obično u negaciji u vezi s upitno-

⁴ U *Etimološkom rječniku ruskog jezika* nalazimo važan podatak: **ведь** с. др.-русс., ст.-слав. **вѣдѣ** является старым и.-е. перфектом с медиальным окончанием -ai (ср, лат. *vidi*), древнее медиальное знач. которого стерлось. Из знач. «я видел» развилось знач. «я знаю» (Фасмер I, 284–285).

⁵ O porijeklu i statusu lekseme *bôgznā* u radu (Pejanović 2012)

odnosnim pridevskim zamjenicama ~ kakav, ~ koliki, ~ kako, ~ šta, ~ koliko) *naročito, osobito* (Rečnik SJ, 97).

Navedeni leksikografski opis odražava novije značenje lekseme i njenu kontekstualnu upotrebu, a njeno prvobitno značenje rjeđe zapisano je i semantizovano u starijim deskriptivnim rječnicima, kao i u *Rječniku Njegoševa jezika: bôgznâ* rečca *stvarno, u stvari* (Stevanović I, 41). Noviji rječnici srpskog jezika i ne bilježe ovo starije intenzifikatorsko značenje navedene lekseme koje bilježi *Rječnik Njegoševa jezika, Rječnik JAZU i Rečnik SANU* pod značenjem 2. *doista, jamačno, zacelo, ustvari* (Rečnik SANU I, 684; up. RJAZU I, 475), a razlog leži u činjenici što je to njeno značenje arhaično. Međutim, potvrdu njegovog postojanja imamo u starim tekstovima i u epskoj poeziji. Strogo gledano sa aspekta frazeologije, navedeno značenje izraza *Богъ вѣсть/Бог зна*, njegovo primarno značenje, moglo bi se sa ogradom smatrati frazeološkim s obzirom na to da obje komponente koje su u njegovom sastavu zadržavaju svoje denotativno značenje. Možda je činjenica njegove slabe frazeologizacije u toj fazi i glavni razlog zbog kojega rječnici mahom i ne fiksiraju to njegovo prvo značenje, ako izuzmemo tri citirana izvora. Međutim, sama činjenica njegovog porijekla kao biblizma svrstava ga u krilate izraze, a samim tim i u podvrstu frazeologizama u širem smislu. Ako tome dodamo i njegovo intenzifikatorsko značenje, smatramo to dovoljnim uslovom da se on svrsta u frazeološke jedinice.

1.1. Prvo značenje idioma u srpskom jeziku *Богъ вѣ/Богъ зна*: 'zaista, stvarno, sigurno, nesumnjivo'. Tačnu semantizaciju prvog, izvornog značenja izraza daje rječnik JAZU koji navodi i primjere njegove upotrebe i istovremeno nas obavještava da je izraz prvobitno imao varijantu *Богъ вѣ*, dakle, u glagolskoj komponenti idioma sreće se onaj isti oblik staroslovenskog glagola *вѣдѣти* s tim što je u srpskom jeziku glagol u 3. licu prezenta dat u enklitičkom obliku. U rječniku JAZU u veoma opširnoj vokabuli BOG pod značenjem 2. izdvaja se značenje *koje se ostvaruje pri zaklinjanju i uvjeravanju*. Pod značenjem cc) čitamo: *negda 'bog vê', sada 'bog zna' kao bog je svjedok, a potom kao da bi se reklo: doista, baš, jamačno, isporodi bog me* (RJAZU I, 475). Dalje slijede mnogobrojni primjeri upotrebe izraza kako sa glagolom *вѣдѣти*, tako i sa glagolom *знати*, njegovom leksičkom varijantom:

Богъ вѣ, јеръ вѣсему што ђе бити поѡтено господѣству ви, јесмо весели. Мон. serb. 7.

Богъ вѣ, не бисмо се пошѣтѣли 19.

Јер је, бог зна, сиromah. Starine 11,110.

Је л' на тебе много дуговања? Јес, бог зна, Турѡин Асан-Аго, седам стотин дукат. Нар. pjesme. bog. 299.

Ој девојко у Кушлату граду! бог зна јеси у голему јаду. Нар. pjes. Vuk. 1, 509.

Eno labud ludoga Jovana, đe mu pusti u planinu višti. Bog zna, mu je Jovan poginuo: hajte braćo da vidimo onđe. 2, 34

A Šćepan je, bog zna, opraznio. Prazan sjedi, ništa ne imade. 2, 631.

Bog zna, ima dobra gospodara. 3, 218.

Bog zna. Ćecu pogubiti ćahu. Ogljed. sr. 2, 34

To ne bila, bog zna, kukavica već ljubica bega Bušatlije 464. Ljepote joj u svijetu nema, za cara bi, pašo, trebovala. Al' je, pašo, bog zna, za junakom; řu ti Batrić bez jada ne dade. Pjev. crn. 42.

Iz akribičnog zapisa izraza i primjera njegove upotrebe nije teško pratiti evoluciju izraza *Богъ вѣ/Bog zna* koji u kasnijoj etapi razvoja, kako smo ranije pomenuli, srastanjem prelazi u svojevrsnu uzrečicu, a kasnije i u rječcu *bôgzñā* sa značenjem dodatnog potvrđivanja istinitosti prethodno iznesenih činjenica. Kao što se vidi iz primjera i njihove semantizacije, frazeologizacija biblijskog izraza *Богъ вѣ*, odnosno, *Bog zna* ostvarivala se u trenutku kada je bukvalno značenje izraza pridobilo i dodatni pragmatički sadržaj, to jest, kada je u kontekstu počeo da služi za pojačavanje, naglašavanje značenja, da ima funkciju intenzifikatora, kao i rječce *baš*, *zaista*, *besumnje*, *stvarno*. Da je naša tvrdnja ispravna, svjedoči i sintaksička pozicija izraza koji se može naći kako na početku iskaza, tako i u interpoziciji, pri čemu je na pismu izdvojen zarezima kao umetnuta cjelina koja nema sintaksičku funkciju u rečenici, a kao što je poznato, to je odlika svih rječca.

1.2. Drugo značenje idiomata *Богъ вѣсть/Богъ знает*: 'niko ne zna, ne zna se, nepoznato je'. Novo značenje izraza 'niko ne zna, ne zna se, nepoznato je', koje je visokofrekventno i preovladavajuće u savremenoj upotrebi u svim slovenskim jezicima i koje i bilježe leksikografski izvori, nastalo je kao nova etapa u njegovom razvoju. Ovo je značenje nastalo u komunikativnoj upotrebi u trenutku kada je biblijski izraz počeo da se koristi kao gotova formula – odgovor u replici na pitanje na koje komunicat ne zna ili ne želi da dā odgovor.

Semantička interpretacija izraza u Daljevom rječniku možda najbolje ilustruje taj postepeni razvoj izraza u komunikativnoj upotrebi: *Богъ вѣсть*, *Богъ знает* – я не знаю (Даль, 65). Daljeva semantizacija izraza suštinski se ne razlikuje od njenog opisa u ostalim leksikografskim izvorima, osim po gramatičkom broju jednine i prvom licu. Za razliku od Dalja, u savremenim leksikografskim izvorima i u srpskom i u ruskom jeziku izraz se veoma slično definiše 'ne zna se, nepoznato je, teško je znati'. Na osnovu Daljeve definicije može se rekonstruisati prvobitna komunikativna upotreba izraza *Bog zna*, odnosno, pojava njegovog novog značenja 'niko ne zna, ne zna se, nepoznato je'. Po našem mišljenju, proces frazeologizacije tekao je ovim redosljedom: *ja* ne znam → *ko* zna → *niko* ne zna → (sami, jedan) *Bog zna*. Zanimljivo je da je novodobijeno značenje praktično antonimsko u odnosu na gorenavedeno i opisano prvo značenje izraza

Bog zna 'zaista, stvarno, sigurno, nesumnjivo'. Odgovor za razlog njegovog nastanka leži u činjenici priznanja da isključivo *Bog zna*, to jest, ovakvim odgovorom daje se ekskluzivitet Bogu kao sveznajućem, svevidećem i jedinom koji takvim znanjem raspolaže i priznaje se ograničenost ljudskog poimanja svijeta i stvari u njemu: *To ne znam ja* → *to ne zna niko* → *već jedino, isključivo, samo Bog*. Uostalom, i u ruskom i u srpskom jeziku postoje leksičke varijante idioma *Bog zna* koje preciznije upućuju na ovo značenje i potvrđuju da je biblijski izraz *Богъ вѣсть/Бог* знает upravo u komunikativnoj upotrebi dobio novo značenje 'niko ne zna, ne zna se, nepoznato je': *Один Бог знает (ведает), Одному Богу известно*, ili u srpskom *samo, sami, jedan Bog zna*. Leksičke varijante navedenih idioma, koje uz ključnu komponentu *Bog* imaju atribute *один, jedan, sam* sugerišu na biblijsku činjenicu o sveznajućem Bogu i ograničenosti ljudskoga znanja. I upravo naglašavanje ove seme ekskluzivnosti znanja Boga omogućilo je nastanak novog značenja idioma: *samo Bog zna* → *niko osim Boga ne zna* → 'niko ne zna, ne zna se, nepoznato je'.

Kao dodatni dokaz da je novonastalo značenje idioma odgovor, replika na pitanje svjedoči i primjer iz srpskog jezika. Idiom *Bog zna* u srpskom jeziku ima leksičku varijantu *Boga pitaj* 'niko ne zna, ne zna se, nepoznato je'. On je visokofrekventan u savremenom srpskom jeziku, a nastao je zamjenom glagolske komponente izraza u kojoj se umjesto 3. l. jednine prezenta glagola *znati* pojavljuje 2. l. jednine imperativa glagola *pitati*. Navedena činjenica, po našem mišljenju, eksplicitno potvrđuje komunikativnu funkciju idioma. Na ovaj način biblijski izraz *Bog zna* koji se na početnim etapama koristi kao neka vrsta analitičkog intenzifikatora sa primarnim značenjem afirmacije, potvrde stavova koji se iznose, naglašavanja istinitosti iskaza, u komunikaciji dobija sasvim novo – suprotno značenje neizvjesnosti, neodređenosti, sumnje. Ova pojava svojevrsne enantioseimije izraza nije strana idiomima koji se koriste u komunikaciji i koji imaju prevashodno modalno značenje.

2. Leksikografski status idioma: varijante i sinonimi

2.1. Izvorni oblik idioma, odnosno, biblizam, koji se sreće u obliku *Богъ вѣсть* ima brojne varijante i u ruskom i u srpskom jeziku. Da je upravo ovaj oblik invarijant idioma dokazali smo prije svega činjenicom da je njegov oblik doslovno upotrijebljen u tekstu Novog zavjeta, kako to navodi samo jedan od leksikografskih izvora koji su bili predmet naše analize⁶.

⁶ Iako smo tokom istraživanja pregledali različite rječnike – deskriptivne, frazeološke, rječnike biblizama, krilatih izraza (vidi bibliografiju na kraju rada) podatak o njegovom knjiškom porijeklu evidentiran je samo u još jednom izvoru. Međutim, i u njemu je semantizovano samo drugo značenje, sa naznakom da je bukvalno značenje idioma *Bog zna. Бог вѣсть*. (Бирих, Мокиенко, Степанова, 51).

2.2. Drugi dokaz da je izvorni, primarni oblik iz koga su se kasnije putem različitog variranja komponenti pojavili ostali idiomi očigledan je i sadržan je u činjenici da je glagolska komponenta izražena 3. l. staroslovenskog glagola *въдѣти*. Ovaj arhaični oblik sačuvan je u ruskom idiomu, koji se i danas upotrebljava u savremenom jeziku. On je i fiksiran u *Rječniku ruske frazeologije* uz naznaku da mu je porijeklo knjiško. **Бог весть**. *Книжн. Неизвестно*. Ovaj istorijsko-etimološki zbornik nas obavještava da je to „выражение восточнославянское, букв. «Бог знает» uz napomenu da je glagol *весть* – старая форма 3-го лица ед. числа наст. времени глагола ведати «знать» (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 51). I drugi frazeološki rječnici bez upućivanja na porijeklo zapisuju idiom **Бог весть** u zasebnoj vokabuli (Молотков, 36; Жуков, 36; Федоров, 30).

2.3. Leksičko variranje idioma

U oba jezika prisutno je leksičko variranje analiziranog idioma. Neke varijante prisutne su oba jezika, što je uslovljeno ekstralingvističkim razlozima, odnosno identičnim poimanjem atributa Boga. Postoje, međutim, i razlike uzrokovane lingvističkim razlozima, kao što je to slučaj sa glagolskim variranjem. U ruskom jeziku u idiomu sačuvani su stariji slovenski glagolski oblici, dok se u srpskom jeziku on arhaizirao, a zatim su se pojavile i neke inovacije.

2.3.1 Varijante imeničke komponente idioma.

U srpskom jeziku u upotrebi su leksičke varijante sa atributima uz imeničku komponentu izraza *sami (Bog)*, *jedan (Bog)*, *sveti (Bog) zna*. Navedeni kongruentni atributi su neka vrsta stalnih epiteta hrišćanskog Boga. Paralelno i u ruskom jeziku upotrebljavaju se odgovarajuće leksičke varijante: *один, един (Бог) знает, сам (Бог) знает*. I dok se u ruskom jeziku varira i komponenta *Бог* komponentama *Господь (знает)* i *Аллах (знает)*, u srpskom one nisu prisutne. Skoro u svim rječnicima komponenta *Аллах* navodi se u zagradi kao leksička varijanta idioma. To bi nas moglo navesti na zaključak da se varijanata *Аллах (знает)* upotrebljava sa istom, ili bar približnom frekvencijom, kao invarijant *(Бог) знает*. Međutim, u ilustrativnom materijalu u rječnicima rijetka je njena potvrda, a naša analiza građe takođe potvrđuje rijetke primjere. A. I. Fjodorov kritički se osvrće na leksikografski opis idioma u *Frazeološkom rječniku ruskog jezika* A. I. Molotkova:

При разработке такого типа словарных статей необходимо проявлять осторожность, учитывать стилистическую среду, в которой употреблялись фразеологизмы в XIX в., и современное их употребление. Едва ли православный русский человек XIX и начала XX в. мог сказать *аллах его знает*. Да и в наше время тот оборот в отличие от *бог его знает* сохраняет в себе элемент иронии, легкой шутки, экзотики (Федоров, 136).

Navedeni stav ruskog frazeologa potvrđuje i kvalifikator *шутливое* uz varijantu idioma *Аллах*, koji autori rječnika *Фразеологизмы в русской речи* takođe karakterišu kao šaljivu (Мелерович, Мокиенко, 792). Provjera frekventnosti idioma u NKRJ potvrđuje da je navedena varijanta idioma niskofrekventna. T

2.3.2. Varijante glagolske komponente idioma

Pomenuli smo da ruski idiom *Бог весть* ima varijante (*Бог*) *ведает* i (*Бог*) *знает*. U savremenom srpskom jeziku varijanta idioma sa glagolom *вѣдѣти* se ne upotrebljava, bilježi je, kako smo već naveli, rječnik JAZU u obliku *богъ вѣ*, (glagolska komponenta je u stvari varijantni oblik 3. lica jednine atematskog slovenskog glagola). On je u srpskom jeziku potisnut glagolom *znati*. U srpskom se pojavila inovacija u glagolskoj komponenti izraza. Rječnici fiksiraju, a i jezička upotreba potvrđuje, da se naporedo sa idiomom *Bog zna* koristi i idiom *Boga pitaj*. Navedeni idiom može se koristiti sa obrnutim redoslijedom komponenti *pitaj Boga*, a i on sam ima varijante *Bog te pita* i *Bog te pitaj*.

2.4. Morfološke varijante idioma

Zanimljivo je da u ruskom jeziku sve tri varijante: *Бог весть*, *Бог ведает* i *Бог знает* funkcionišu isključivo u 3. l. jd. sadašnjeg vremena. Jedina morfološka (sintaksička) varijanta izraza je oblik izražen bezličnom konstukcijom *Одному Богу известно*. U srpskom pak jeziku osim izvornog lika *Bog zna* vrlo su frekventni oblici u kojima se glagolska komponenta izraza — 3. l. jednine prezenta glagola *znati* — kao primarni oblik frazeološke jedinice, zamjenjuju oblicima 3. l. jednine kondicionala *bi znao* i 3. l. jednine budućeg vremena *će znati*. Navedene morfološke varijante izraza, u kojima se glagol koristi u budućem vremenu i kondicionalu, još više i na gramatičkom planu akcentuju neizvjesnost koja se izražava globalnim značenjem samog idioma.

3. Status idioma *черт (бес, леший, шут) знает* i *ѿаво (враг) зна/ би знао (ће знати)*.

Idiomi sa komponentama *ѿаво (враг)* u srpskom jeziku, odnosno, *черт*, *бес*, *леший* u ruskom, u rječnicima su pretežno zapisani u istoj vokabuli, odakle slijedi da se smatraju varijantama idioma sa komponentom *Bog*. Stavovi o varijantnosti i sinonimiji frazeoloških jedinica u naučnoj literaturi neujednačeni su i do danas su predmet diskusija u frazeološkoj teoriji (Федуленкова 2005). Pojedini naučnici, poput A. I. Fjodorova varijantnost frazeologizma određuju usko, ograničavajući tu pojavu na fonetsko i gramatičko variranje komponenti unutar izraza. Kao primjer neosnovanog svrstavanja različitih frazeologizama u jedan, odnosno, tretiranje frazeoloških sinonima kao varijanata jednog frazeologizma naučnik upravo navodi naš idiom i kritički se osvrće na leksikografski postupak *Rječnika savremenog ruskog jezika AN SSSR*:

Фразеологизмы со словом *черт* стилистически несовместимы с другими оборотами, они однородны с бранными выражениями *черт с ним* (*тобой, вами!*), *черт (черты) бы их* (*вас, тебя*) *взял (взяли)*. И конечно же, за фразеологизмами *бог знает*, *черт знает* стоят разные представления, т. е. они имеют разную подоснову содержания, внутреннюю форму (Федоров, 136).

V. M. Mokijenko, s druge strane, smatra da je varijantnost frazeoloških jedinica njihova imanentna i neosporna osobina i da se leksičko variranje komponenti frazeologizma mora priznati ukoliko su ispunjena dva uslova: motivacija, unutrašnja forma frazeologizama je identična i sintaksička konstrukcija u okviru koje se vrši variranje (Мокиенко, 33). Uvid u leksikografski opis analiziranog idioma u oba jezika otkriva da je u mnogim rječnicima, ne samo opšteg jezika, već i u frazeološkim, on semantizovan u istoj vokabuli u kojoj se pored ključne komponente *Бог* kao leksičke varijante navode i komponente *đavo* (*vrag*), odnosno, *черт*, *бес*, *леший*, *Аллах*, *пес* stavljanjem u zagradu komponenti koje autori smatraju varijantama (SANU VII, 130; Menac, 44; Menac, Arsovski, Venturin, 42; Молотков, 36; Яранцев, 67; Меликян, 54; Тихонов, 443). Ukoliko ovakav leksikografski postupak može eventualno biti opravdan u slučaju opštih rječnika, koji se ne bave isključivo opisom frazeološkog sloja jezika, smatramo da on nije najbolje rješenje u frazeološkim rječnicima. Semantika izraza *Бог* *ведет/знает* identična semantici idioma *черт* *знает* uz istovjetnu sintaksičku strukturu nedvosmisleno dokazuje da se radi o idiomu jednog strukturno-semantičkog modela, ali, s druge strane, i pored toga što oba idioma imaju identično globalno značenje ključne komponente izraza *Бог* i *черт* usljed svoje markantnosti i danas se aktualizuju u procesu komunikacije uprkos frazeologizaciji značenja prvobitnog izraza. Upravo ta prozirna unutrašnja forma prouzrokuje dvostruku aktualizaciju idioma u upotrebi i utiče da se navedeni idiomi u konkretnom kontekstu najčešće razlikuju po konotativnoj vrijednosti. Ta različita konotacija idioma *Бог* *знает* i *черт* *знает* nastala je kao skup ekspresivnih (metaforičnih i ocjenjivačkih) elemenata kojima doprinose ključne komponente idioma – *Бог*, odnosno, *черт*. Analiza mnogobrojnih primjera kontekstualne upotrebe dvaju idioma u našoj građi potvrđuje da se osim značenja neizvjesnosti, sumnje, koje im je zajedničko, oni međusobno razlikuju u konotativnoj sferi. Idiom *Бог* *знает* koristi se pretežno u situacijama koje su praćene ako ne pozitivnim, a ono neutralnim pragmatičkim sadržajima, a drugi *черт* *знает* osim seme sumnje, neizvjesnosti, nejasnosti često izražava i ljutnju, negodovanje, rezignaciju, bijes. Naše mišljenje potvrđuje i opaska R. I. Jaranceva, koji poslije navođenja idioma *Бог* (*господ*, *аллах*, *черт*, *бес*, *леший*, *дьявол*, *шут*) *<его, тебя ее, вас, их>* *знает* (*ведает*) komentariše: „Возмущение, негодование, выражается данным фразеологизмом обычно в варианте со словами *черт* (*бес, леший, дьявол*) и *знает*” (Яранцев 1981: 67). Smatramo

da je idiome sa komponentama *Бог (знает)* i *черт (знает)* adekvatnije fiksirati u zasebnim vokabulama, kako to i čine pojedini autori. A. I. Fjodorov dosljedno u posebnim rječničkim člancima semantizuje idiome i njihove derivate, međutim, on posebno izdvaja čak i varijante sa glagolskom komponentom *ведает* i *весть*: Mislimo da je ovaj postupak dodatno opravdan i činjenicom da se idiom sa komponentom *черт* u ruskom jeziku ne koristi naporedo sa glagolskom komponentom *весть/ведает*, kao što je to slučaj sa komponentom *Бог*. U NKRJ nema ni jednog primjera upotrebe idioma *черт ведает*, a fiksirana su svega dva primjera idioma *черт весть*, pri čemu je očigledno da se radi o okazionalnoj upotrebi:

А то, черт *весть*, опять что по пути случится [Б.А. Лавренев. Сорок первый (1924)];

Черт весть, что делалось в природе!

/До поту ветер ночь копал,/работал в черном огороде [С. В. Петров. Как пишутся стихи (1965)].

Slično je sa idiomom, njegovom leksičkom varijantom, *дьявол знает*, koji se u NKRJ sreće sa niskom frekvencijom, ukupno sedam puta, od kojih je jedna upotreba prevod sa poljskog jezika, dok ima svega jedna upotreba idioma *дьявол ведает*, što naravno, ponovo svjedoči da se ne radi o uzualnoj upotrebi. Navedeno dokazuje da je variranje glagolske komponente idioma sa komponentom *черт* (i njenim varijantama *бес*, *леший*, *дьявол* i sl. ograničeno na glagol *знать* dok se idiom sa komponentom *Бог* koristi sa sva tri glagola: *весть*, *ведает*, *знает* neograničeno i visokofrekvento. Stoga smatramo da nije ispravno idiom sa navedenim komponentama *черт*, *бес* i sl. navoditi u vokabuli sa glagolskom komponentom *ведать*, kako to čine pojedini autori (Тихонов 2004 I: 103) jer se one i ne koriste uz taj glagol, što potvrđuje i provjera u NKRJ.

Među rijetkim frazeološkim rječnicima koji fiksiraju zasebno idiome sa ključnim komponentama *Бог* и *черт* je i rječnik *Фразеологизмы в русской речи: черт знает. Прост.* Неизвестно, никто не знает (Мелерович, Мокиенко, 790). Autori na kraju članka daju važan komentar o porijeklu idioma koji je u potpunoj saglasnosti sa našim stanovištem:

Исходным вариантом видимо был оборот **Бог знает, один Бог знает** (ср. также **Господь знает** и шутл. **Аллах знает**), отражающий древнее представление о вездесущности и всеведущности Бога, (см. Бог весть). Вариант с **чертом, дьяволом, бесом лешим** – с одной стороны, языковой реликт языческого многобожия, с другой, – речевая реализация общего эспрессивного и негативного значения, характерного для демонологической лексики, с третьей, – отражение характеристики черта, как всезнающего и всюдупроникающего злобного духа (Мелерович, Мокиенко, 792).

Pritom autori u pomenutom rječniku ne bilježe idiomi sa komponentama *Бог, Господь, Аллах (знает)* koje pominju kao primarni oblik. Smatramo da negativno značenje koje proističe iz simbolike demonološke leksike (što i sami autori ističu), a koja je dijametralno suprotna simboličnim teonima, presudno utiče da se ova dva idioma prije smatraju sinonimima nego varijantama. Ova negativna simbolika direktno se odražava na stilsku karakteristiku idioma. Naši stavovi korespondiraju sa frazeološkim radovima koji se bave sličnom tematikom:

Модальные фразеологизмы с компонентами «бог» и «черт» выражают субъективную модальность высказывания, характеризуют эмоциональную сферу человека. Фразеологизмы с компонентом «бог» призваны, как правило, выражать положительные эмоции; фразеологизмы с компонентом «черт» – отрицательные эмоции, что связано с семантикой исследуемых компонентов: бог как воплощение доброты, милости, всепрощения, праведности и т.д.; черт как воплощение вселенского зла. Содержательная структура модальных фразеологизмов чаще всего обнаруживается только в контексте, так как они способны выражать широкий круг эмоций [Шведова, 7].

O konceptualnoj dihotomiji komponenti *Бог* i *дѣво* u frazeologiji i paremiologiji govori se i u radu koji daje veoma detaljan opis semantičkih dominantni dva pomenuta koncepta koji na nizu primjera dokazuje njihovu suprotstavljenost:

В соответствии с христианским видением Бог служит олицетворением света, блага и добра, а дьявол отождествляется с тьмой. Славянские языки в разной степени, но весьма последовательно отражают симбиоз язычества и христианства, следы которого отражены в их фразеологии и паремиологии” [Ломакина, Мокиенко, 55].

Dodajmo navedenom konstataciju N. V. Švedove:

Книжный язык религии явился источником формирования модальных фразеологизмов с компонентом «бог». Основой для создания фразеологических единиц с компонентом «черт» послужила живая разговорная речь (Шведова, 19).

Iz navedenog slijedi da se idiomi sa komponentama *Бог* i *черт* uprkos identičnom globalnom značenju i istom strukturno-semantičkom modelu razlikuju po pragmatičkom potencijalu, porijeklu i da stoga imaju različitu funkciju u jezičkoj upotrebi. Njihov stilski registar je različit, dok se prvi idiom koristi u razgovornom jeziku, drugi ima kvalifikator *просторечное*, što uglavnom i fiksiraju mnogi navedeni rječnici. Ove činjenice mogle bi biti razlog što *Толковый словарь фразеологических синонимов русского языка* idiome bilježi upravo kao sinonime (Жуков, Сидоренко, Шкляр, 36). U vezi sa posljednjom

tvrdnjom zanimljiv je i podatak da *Большой словарь русской разговорной речи* u vokabuli *Бог* uopšte ne fiksira idiom *Бог знает*, a da se njegov sinonim *черт* (бес ...) *его*, (*ее*, *вас*, *их*) *знает* definiše kao razgovorni sa kvalifikatorom *неодобр.*, uz opasku „с выражением недовольства, досады, возмущения“ (Химик, 51–52). Takođe se navode i njegovi sinonimi sa komponentama *фиг*, *хер*, *хрен*, *хуй* *его знает* (Химик, 710) koji predstavljaju snižene, vulgarne ili disfemijske izraze nastale zamjenom komponente *черт*. Kao ilustraciju diferencijacije pragmatičkog značenja idiomā navodimo sljedeći interesantan primjer iz NKRJ u kome su u istom kontekstu upotrijebljena oba idioma, a autorski stav odražava svijest govornika o njihovoj razlici:

Бог его знает («черт его знает» я постеснялся сказать, а Бога помянул все — нехорошо), может быть, одну из этих пьес, времен доочаковских и до покоренья Крыма, Васильев и поставит когда-нибудь на этом своем языке? [Поэт и толпа «Театральная жизнь», 2003. 07.28]

Leksikografski izvori navode da frazeologizam sa komponentom *черт* ima leksičke varijante demonima: *дьявол*, *леший*, *бес*, *шут*, *пес*, *хрен*, *враг* (Яранцев, 67; up. Молотков, 36; Федоров I, 386; Меликян, 54; Жуков, Сидоренко, Шкляров, 407, 409). V. M. Mokienco objašnjava da ova „đavolova mnogolikost“ koja se odražava u ruskoj frazeologiji potiče iz paganske, prethrišćanske vjere u kojoj je postojala čitava hijerarhija demona od kojih je svaki imao svoja zaduženja i oblast djelovanja (Мокиенко, 266–284). I srpski frazeologizam sa komponentom *ђаво* ima leksičke varijante za koje možemo reći da imaju isto porijeklo, koje vodi korijene još iz stare religije. Veselin Čajkanović piše da su na đavola prenesene funkcije i mitovi koji su se ranije vezivali za starinskog vrhovnog boga (Čajkanović V, 288–289). Dragana Mršević-Radović analizirajući idiome sa komponentama *Bog* i *vrag*, iznosi sljedeći stav:

Sljedeći Čajkanovića, mogli bismo u frazeologizmima u kojima đavo (vrag) alternira s bogom, pomišljati na đavola kao naslednika starog vrhovnog boga, čije je atribute i ingerencije preuzeo (...) đavo je vešt, sve zna i sve razume – isp. izraze đavo (vrag) će ga znati, đavo (vrag) bi ga znao i sl., kao i varijante s „bogom“ – bog bi (ga) sveti znao, bog sveti (sam) zna, boga pitaj (Mršević-Radović, 33).

I Nataša Vulović, govoreći o pomenutim frazeologizmima, naglašava da se sveznanje i sveprisutnost Boga odražava u njima, ali da se u narodnim predstavama i đavo zamišlja kao onaj koji zna, o čemu i svjedoče sinonimni izrazi (Vulović, 242).

Iako se u drugim idiomima sa komponentom *đavo*⁷ sreću leksičke varijante, u idiomu koji razmatramo, njegovo leksičko variranje imeničke komponente nije raznoliko kao u ruskom. Kao leksičke varijante komponente *đavo* pojavljuju se *beda, bes i jad*. Ovi idiomi nalaze se na jezičkoj periferiji u srpskom jeziku, bilo kao dijalektski, arhaični ili stilski obojeni. U svakom slučaju, njihova frekventnost nije visoka. Rečnik SANU bilježi ih u istoj vokabuli *bog* kao leksičke varijante komponente idioma *bog zna: bog (beda, bes, đavo, jad i sl.) bi (će) ga (sveti, sam) znao (zna, znati) fam. 'ne zna se, nepoznato je, teško je znati'. Bes ga znao, šta je to!* (Pop.Đ. 1, 164); *Remenje popucalo, nije mazano, bijeda ga znala, kad* (Turić 3, 60); i nekako *đavo ga kusi znao* otkud, varnica.... prebacila tavanicu pa u drugoj sobi zapalila vence (Radić D. 6, 214); *Ali, čuda, ni jedan da se usudi započeti, već čekahu jad ih znao šta* (Nast. 1, 26); *Još dođe onaj pravnik, velikoškolic, jadi ga znali šta je* (Sremac 4, 178) (SANU VII, 130).

Iz navedenih primjera u srpskom jeziku očigledno je da uz glavnu semu neizvjesnosti izrazi sadrže i dodatni izrazito negativan stav govornika prema situaciji ili sagovorniku.

ZAKLJUČAK

Idiom *Bog zna* predstavlja frazeološku univerzaliju s obzirom na činjenicu da je zastupljen u velikom broju jezika. U radu se prati proces frazeologizacije koji je tekao preko doslovno upotrijebljenog izraza u biblijskom kontekstu i njegova geneza na primjeru dva bliskosrodna jezika – ruskog i srpskog. Idiom ima veliki broj leksičkih, morfoloških i stilskih varijanata u oba jezika. Njegovo primarno značenje 'zaista, stvarno, besumnje', proisteklo iz doslovnog biblijskog citata, koji uz naglašenu intenzifikatorsku funkciju dobija frazeološko značenje, iako arhaično, sačuvano je u srpskom jeziku, dok je u ruskom ono potisnuto. Drugo značenje idioma 'niko ne zna, ne zna se, nepoznato je' prisutno je i visokofrekveno u oba upoređivana jezika i poslužilo je za deriviranje niza novih idioma koji su nastali tokom kontekstualne upotrebe kada su riječi pratioci postale sastavni dio idioma, čime se i modifikovalo njegovo ranije značenje⁸.

Idiom *Bog zna* ima i sinonim izražen njegovim aksiološkim antonomom – demonimom *đavo/чepm* koji takođe ima niz leksičkih varijanata u upoređivanim jezicima i koji se u rječnicima često semantizuje u istoj vokabuli, iz čega slijedi da se tretira kao njegova varijanta. Mi navodimo argumente prema kojima je pomenute idiome, uprkos identičnom globalnom značenju i sintaksičkoj strukturi, cjelishodnije bilježiti u zasebnim vokabulama s obzirom

⁷ O tome detaljnije u radu *Ekspresivnost frazeoloških jedinica sa komponentom đavo u srpskom jeziku* (Vulović 2006)

⁸ Status, funkcija i deriviranje novih idioma koji su se razvili iz ovoga značenja biće predmet posebnog rada.

na različitu konotativnu vrijednost i pragmatički potencijal i funkciju koji iz toga proističu.

LITERATURA I IZVORI

- Алефиренко, Николай Ф. и Золотых, Лидия Г. *Фразеологический словарь*. Москва: Издательство Элпис, 2008.
- Баранов, Анатолий Н. и Добровольский, Дмитрий О. *Аспекты теории фразеологии*. Москва: Знак, 2008.
- Байрамова, Луиза К. и Бойчук, Василий А. *Аксиологический словарь фразеологизмов-библейзов на русском, украинском, белорусском, болгарском, польском, чешском, английском, немецком, французском языках: словарь ценностей и антиценностей*. Казань: Центр инновационных технологий, 2012.
- Берков, Валерий П., Мокиенко, Валерий М. и Шулержкова, Светлана Г. *Большой словарь крылатых выражений русского языка*. Том 1–2, Магнитогорск, Greiswald: МаГУ, Издательство Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2008–2009.
- Бирих, Александр К., Мокиенко, Валерий М. и Степанова, Людмила. И. *Словарь русской фразеологии*. Историко-этимологический справочник. Санкт-Петербург: Фолио-пресс, 1998.
- БТС. *Большой толковый словарь русского языка*. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 2004.
- Даль, Владимир И. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Современная версия. Москва: Эксмо, 2006.
- Дубровина, Кира Н. *Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов*. Москва: Издательство Флинта, Издательство Наука, 2010.
- Григорьев, Андрей В. *Русская библейская фразеология в контексте культуры*. Москва: Издательство Индрик, 2006.
- Matešić, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- Ломакина, Ольга В. и Мокиенко, Валерий М. "Концептуальная дихотомия «бог» – «дьявол» в русинской фразеологии и паремиологии (на славянском фоне)". *Вестник Томского государственного университета*. 447. 55–62, 2019. Online
- Меликян, Вадим Ю. *Словарь: Эмоционально-экспрессивные обороты речи*. Москва: Издательство Флинта, Издательство Наука, 2001.
- Menac, Antica. *Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Zagreb: IRO Školska knjiga, 1979.
- Menac, Antica, Fink Arsovski, Željka, Mironova Blažina, Irina и Venturin, Radomir. *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik*. Zagreb: Knjigra, 2011.
- Menac, Antica, Fink Arsovski, Željka и Venturin, Radomir. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- Мокиенко, Валерий М. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа, 1989.
- Mršević-Radović, Dragana. *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost, 2008.

- Мелерович, Алина М. и Мокиенко, Валерий. *Фразеологизмы в русской речи*. Словарь: Около 1000 единиц. 2-е изд., стереотип. Москва: Русские словари, Астрель, 1998.
- НКРЯ — Национальный корпус русского языка <http://ruscorpora.ru/>
- Жуков, Анатолий В. *Лексико-фразеологический словарь русского языка*: Более 1400 фразеологизмов. Москва: Астрель, Аст, 2003.
- Жуков, Влас П., Сидоренко, Михаил И. и Шкляров, Владимир Т. *Толковый словарь фразеологических синонимов русского языка*. Около 5000 фразеологических единиц. Около 730 синонимов. Москва: Аст, Астрель, Ермак, 2005.
- Pejanović, Ana. "Frazеološke jedinice kao motivator u tvorbenom procesu". *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima*. Zbornik radova sa četrнаeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista. Beograd: Filološki fakultet Beograd, 2012, 689–700.
- Пеянович, Анна. "Бог и черт в славянской фразеологии (на материале русского и сербского языков)". *Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами*: Сборник научных трудов. Отв. ред. Н. Ф. Алефиренко. Белгород: БелГу, 514–519.
- Rečnik SANU VII. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knj. VII. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1971.
- Rečnik SANU I. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knj. I. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1959.
- Rečnik SJ. *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007.
- RJAZU I. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. I. Zagreb: JAZU, 1880–1882.
- СРЯ XI-XVII I. *Словарь русского языка XI-XVII вв.* Выпуск 1. Москва: Издательство Наука, 1975.
- Stevanović, Mihailo I. *Rečnik Njegoševa jezika*. Knjiga prva. Urednik akademik Mihailo Stevanović. Beograd, Titograd, Cetinje: Vuk Karadžić, Narodna knjiga, Obod, Prosveta, SANU, Srpska književna zadruga, CANU, 1983.
- Телия, Вероника Н. *Большой фразеологический словарь русского языка*. Отв. ред. д-р филол. наук. В. Н. Телия. Москва: Аст-пресс книга, 2006.
- Тихонов, Александр Н. *Фразеологический словарь современного русского литературного языка*. Под ред. проф. А. Н. Тихонова. Справочное издание. Москва: Флинта, Наука, 2004.
- Цейтлин, Раля М., Вечерка, Радослав и Благова, Эмили. *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*: Около 10 000 слов. Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1994.
- Шулежкова, Светлана Г. *Фразеологический словарь старославянского языка (проспект)*: более 4000 ед. Проспект. под. ред. С. Г. Шулежковой. Москва, Магнитогорск: Издательство Элпис, 2006.
- Шулежкова, Светлана Г. *Фразеологический словарь старославянского языка*: свше 500 ед. /отв. ред. С. Г. Шулежкова. Москва: Флинта, Наука, 2011.
- Vulović, Nataša. *Srpska frazeologija i religija: lingvokulturološka istraživanja*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2015.
- Vulović, Nataša. Експресивност frazeoloških jedinica sa komponentom *đavo* u srpskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 45/1*, 2016, 381–393.

- Химик, Василий В. *Большой словарь русской разговорной речи*. Санкт-Петербург: Норинт, 2004.
- Федров, Александр И. *Развитие русской фразеологии: в конце XVIII начале XIX в.* Новосибирск: Издательство «Наука», Сибирское отделение, 1973.
- Федоров, Александр И. I–II. *Фразеологический словарь русского литературного языка*: В двух томах. Составитель А. И. Федоров. Москва: Издательство Цитадель, 1997.
- Федуленкова, Татьяна Н. "Фразеологическая вариантность как лингвистическая проблема". *Вестник ОГУ*, 4. Оренбург: Оренбургский государственный университет, 2005. 62–69. Online
- Фасмер, Макс I. *Этимологический словарь русского языка*. Т. I (А–Д). Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. Под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. 2-е изд. стер. Москва: Прогресс, 1986.
- Ѕрка, Milan. *Zašto se kaže*. Novi Sad: Prometej, 2008.
- Яранцев, Рудольф И. *Словарь-справочник по русской фразеологии*: Ок. 800 фразеологизмов. Москва: Русский язык, 1981.
- Шведова, Наталья В. *Фразеологизмы с компонентом «Бог» и «черт» в современном русском языке*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Курган: Курганский государственный университет, 2004. Online

THE IDIOM OF БОГЪ ВѢСТЬ/ ВЕДАЕТ/ ЗНАЕТ and BOG ZNA IN RUSSIAN AND SERBIAN

The subject of this article is the idiom БОГЪ ВѢСТЬ / ВЕДАЕТ/ ЗНАЕТ, that is, БОГЪ ВѢСТЬ / Bog zna in Russian and Serbian. In the first chapter, which deals with the origin and genesis of the expression, the evidence of its biblical origin is given, while the process of its development as a phrase, its course and the reasons for the emergence of a new meaning of the idiom in communicative use are explained. The second chapter provides an analysis of the idiom from a paradigmatic aspect. Its lexical, morphological and stylistic variants are analyzed. The third chapter deals with the status of the idiom черт/бес/леший ЗНАЕТ in the Russian language, i.e., джа--vo zna (will znati, bi znao) in Serbian and its relationship to the idiom Бог весть/ ведает/ знает, that is, God knows. Descriptive, phraseological - monolingual and translation dictionaries - both contemporary and historical - were used as the basic corpus in the research. As an additional corpus, we used our own file created on the basis of excerpts of examples from literary and artistic works and epic poetry. The National Corpus of the Russian Language (NKRJ) served us as a basic check of the functioning of idioms in context. The application of the diachronic, contrastive and descriptive method on the aforementioned corpus was aimed at discovering the origin and genesis of the idiom highlighted in the title.

The idiom *Бог весть/ ведает/ знает*, or else, *Bog zna belongs, thematically, to the group of idioms with a component theonym*. Despite its high frequency, as far as we know, there has been no special study that would deal with its origin and functioning in either Russian or Serbian. In terms of the phraseological units that deal with the topic of

sacred phraseology, which in its composition contains the component *Bog* (God), or similar phrases, there are many works on biblical phraseology, in which idioms are mentioned that are the subject of our attention. However, we did not find any works that specifically deal with the origin of the idiom *Bog zna* (God knows) and its development in language.

The largest number of phraseological units with the component *Bog* (God) by origin are addresses to the deity: trivial greetings, sayings, oaths, curses, and thus, speech acts in which people address a higher power on different occasions or mentions the name of God in different situations. Although the Christian church is not favorable towards mentioning the name of God without need, the prevalence of different idioms with the mentioned component in most languages is very large. Our preliminary research shows that the mentioned idiom is widespread in all Slavic languages (and not only in them), so it could be said that this phenomenon is a linguistic or a phraseological universal.

In the first part of this work, the biblical origin of the idiom is proven by applying diachronic and contrastive analysis. From the quote used in the Gospel according to Luke, it can be seen that the expression is used in its literal meaning: God knows / God sees, that is, God is a witness. This literal meaning of the biblical expression, which explicitly expresses one of the attributes of the Christian God as all-seeing, all-knowing, served as the first step in the phraseologisation of the expression. Both of its components continue to retain their lexical meaning, but in addition acquire an intensifier function, similar to the words: really, really, undoubtedly. The intensifier function that the idiom later developed can already be sensed in the Biblical context, where after the component God it is explicitly reflected by the particle *že*. Phraseologisation of the Biblical expression "*Bog vê*", i.e., "God knows" took place at the moment when the literal meaning of the expression gained additional pragmatic content, that is, when in the end the text began to be used to amplify or emphasize the meaning, to have the function of an intensifier, or else the addition of the words just, really, without a doubt or really. This is also demonstrated by the syntactic position of the expression, which can be found both at the beginning of the statement and in the interposition, where the comma is singled out on the letter as an inserted unit that has no syntactic function or action in the sentence, and as is well known, this is a characteristic of all sentences. The new word *bôgznâ* 'really, surely, definitely, in fact' was created from the aforementioned expression in Serbian during its historical development, the archaic meaning of which is recorded only in older dictionaries. (RJAZU I, 475; Rečnik SANU I, 684, Stevanović I, 41). Its second meaning, which in our opinion appeared later, is recorded in all modern dictionaries: *bôgznâ* for expressing uncertainty, indeterminacy: who knows, no one knows, it is not known i.e. God-would-know, God-asks you (Dictionary SANU I, 684; Dictionary SJ, 97)

The new meaning of the expression *Bog zna* (God knows) 'no one knows, it is not known, it is unknown', which is highly frequent and overwhelming in contemporary use in all Slavic languages and which – already lexicographic sources, it was created as a new stage in its development. This meaning arose in communicative use at the moment when the expression began to be used as a ready-made formula - an answer in a reply to a question to which the communicator does not know or does not want to give an answer. Based on the semantic interpretation of the expression in Dal's dictionary, the gradual development of the expression in communicative use is illustrated: *Бог весть, Бог знает*

– я не знаю (God knows, God knows - I don't know) (Dal, 65). The original communicative use of the expression *Bog zna* is being reconstructed, that is, we examine the emergence of its new meaning "no one knows, it is not known, it is unknown". In our opinion, the process of phrasing went in this order: I don't know → who knows → nobody knows → (only) God knows. It is interesting that the newly acquired meaning is practically antonymous in relation to the above-mentioned and described first meaning of the expression God knows 'really, really, certainly, undoubtedly'. The answer to the reason for its creation lies in the fact of the recognition that only God knows, that is, this kind of answer gives exclusivity to God as omniscient, all-seeing and the only one who can do so. knowledge is available and the limitation of human understanding of the world and the things in it is acknowledged: I do not know that → no one knows that → but only, exclusively God knows. Both in Russian and in Serbian there are lexical variants of the idiom "God knows" that more precisely refer to this new meaning "no one knows, it is not known, it is unknown" : Один Бог знает (ведает), Одному Богу известно, or, in Serbian, *samo, sa-mi, jedan Bog zna*. The lexical variants of the mentioned idioms, which in addition to the key component *Bog* (God) have the attributes один, jedan, (one), which themselves suggest the Biblical fact about the all-knowing God and the limitation of human knowledge. It was precisely emphasizing this seed of exclusivity of God's knowledge that enabled the emergence of the new meaning of the idiom: only God knows → no one but God knows → 'no one knows, it is not known, it is unknown'. As additional proof that the newly created meaning of the idiom is an answer, the reply to the question is demonstrated by an example from the Serbian language with the lexical variant *Boga pitaj* (lit. Ask God) meaning 'no one knows, it is not known, it is unknown' It is highly frequent in modern Serbian, and it was created by replacing the verb component of the expression in which instead of the 3rd form present singular of the verb *znati* (to know) we have the 2nd form imperative singular of the verb *pitati* (to ask). In this way, the Biblical expression that is used in the initial stages as a kind of analytical intensifier with the primary meaning of affirmation or confirmation of the views expressed, emphasizing the truth of the statement, acquires a completely new meaning in the communicative context - the opposite meaning of uncertainty, indeterminacy and doubt. This phenomenon of a kind of enantiosemia of expressions is not foreign to idioms that are used in communication and that have a predominantly modal meaning.

In the second part of the paper, on the basis of checking the lexicographic description of the idiom in various descriptive and phraseological - monolingual and translation dictionaries - both contemporary and historical, we identify the paradigmatic relations of the idiom in both contrasting languages. Its numerous lexical, morphological and stylistic variants are analyzed. The National Corpus of the Russian Language (NKRJ) was used to make a basic check on the functioning of idioms in context. A detailed analysis of the aforementioned sources presents the paradigmatic relations of idioms in both Serbian and Russian. A certain level of lexical variation in the analyzed idiom is present in both languages. Some variants are present in both languages, which is due to extra-linguistic reasons, i.e. the identical conception of the assumed attributes of God. There are, however, also differences caused by linguistic variation, as is most obviously the case with verb variation. In Russian, older Slavic verb forms have been preserved in

the idiom, while in Serbian these forms have become archaic, and certain innovations have appeared.

. The third chapter deals with the status of the idiom черт/бес/леший знает in Russian, that is, *čavo zna (če znati, bi znao)* in Serbian (Eng: the Devil knows, will know, would know) and its relationship to the idiom Бог весть/ ведает / знает, that is, God knows. And the synonym of the idiom God knows expressed by its axiological antonym – demononym *čavo/черт* (the Devil) also has a number of lexical variants in the two compared languages and they are often semanticized in the dictionaries in the same vocabulary, from which it follows that they are treated as its variants. We present arguments according to which the above mentioned idioms, despite their identical global meaning and syntactic structure, should be recorded separately, due to their different connotative values and the pragmatic potential and function resulting from them.

The semantics of the expression Бог весть/ знает is identical to the semantics of the idiom черт знает, with the same syntactic structure, which unequivocally proves that it is an idiom of a structural-semantic model, but, on the other hand, despite the fact that both idioms have an identical global meaning, in the key component of the expression Бог и черт (God and the Devil) are made distinct, and are actualized today in the process of communication despite the phrasing of the meaning of the original expression. It is precisely this transparent internal form that causes a double actualization of the idiom in use and which means that the mentioned idioms in a specific context usually differ in their connotative value. The different connotations of the idioms Бог знает and черт знает were created as a set of expressive (metaphorical and evaluative) elements related to the key components of the idiom, i.e. God or the Devil. The analysis of numerous examples of the contextual use of the two idioms in our literature confirms that apart from the meaning of uncertainty or doubt, which they have in common, they clearly also differ from each other in the connotative sphere. The idiom Бог знает (God knows) is used predominantly in situations that are accompanied by, if not positive, then at least neutral pragmatic content, while черт знает (the Devil knows) give rise to uncertainties and ambiguities, but often also expresses anger, displeasure, resignation or even rage. This type of differentiated relationship between the idiom and the component theonym and demonym can also be applied to the similar idioms used in Serbian.

Keywords: idiom, Russian, Serbian, invariant, variant, synonyms.